

Кособаева Б.М.

**БААЛУУЛУКТАРДЫН НЕГИЗИНДЕ БОЛОЧОК ПЕДАГОГДОРДУН КЕСИБИНЕ
ИНСАНДЫК МАМИЛЕНИ КАЛЫПТАНДЫРУУ**

Кособаева Б.М.

**ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТНОГО ОТНОШЕНИЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К
ПРОФЕССИИ НА ОСНОВЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ**

Kosobaeva B.M.

**THE FORMATION OF PERSONAL RELATIONS TO FUTURE TEACHERS'
PROFESSIONS ON THE BASE OF HUMAN VALUE**

УДК 54: 371.31

Макала адамдын инсандык сапаттарын, билимдерин, билгичтик көндүмдөрүн, дүйнө таанымы жана жүрүм турум приоритеттерин, коомдун экономикалык, адеп ахлактык, руханий потенциалын, бүтүн цивилизацияны аныктоодогу билим берүүнүн аткарган ишин ачып көрсөтүүгө арналган. Окуучулардын аң сезиминде материалдык жана руханий дүйнөнүн бирдиктүү сүрөттөлүшүн калыптандыруучу, муундан муунга интеллектуалдык эле эмес, руханий адеп ахлактуулук баалуулуктарды бере турган болочок мугалимдерди кантип даярдоого болору жөнүндө сөз болот.

The article is dedicated to the disclosure of the education functions in determining the personal qualities, knowledge and skills of the person, his behavior outlook and priorities, economic, moral and spiritual potential of society and civilization.

It is a method of training future teachers that should be formed in the minds of students as a unified picture of the material and spiritual world, passed from generation to generation, not only intellectual, but also spiritual and moral values.

Билим берүү келечек үчүн принципалдуу иш аткарат, натыйжада ар бир адамдын инсандык сапаттарын, билимдерин, билгичтик көндүмдөрүн, дүйнө таанымы жана жүрүм-турум приоритеттерин, коомдун экономикалык, адеп-ахлактык, руханий потенциалын, бүтүн цивилизацияны алдын ала аныктоо менен келечекке кызмат кылат [1]. Мугалимдерди кесиптик даярдоодо көпкө чейин, негизги мааниге ээ болгон технократтык билимге, билгичтикке, көндүмдөрүнө ээ болгон бүтүрүүчүлөргө басым жасалган.

В.А. Сластениндин пикири боюнча мазмун илимий-техникалык маалыматтарды эле камтыбастан, ошондой эле гуманитардык, инсанды өнүктүрүүчү билимдерди жана билгичтиктерди, дүйнөгө жана адамга эмоционалдык – баалуулук мамилелерди, жашоодогу түрдүү ситуацияларды адамдын жүрүм-турумун аныктай турган адеп ахлактык сезимдердин системасын да камтышы зарыл.

Жогорку окуу жайларында болочок адисти кесиптик даярдоону эле көздөбөстөн, инсандык өнүгүүсүнө, өзүн өзү өнүктүрүүгө, кесиптик мүмкүнчүлүктөрүн көрсөтө билүүсүнө шарт түзүүчү психологиялык кызматтын түзүлүшү зарыл.

Билим берүү – инсандын, коомдун, мамлекеттин максаттуу тарбия берүү жана окутуу процесси. Демек, жогорку окуу жайында билим берүү процессинин маңызын ачып көрсөтүүдө, профессионалдуу окутуу менен тарбиялоонун бирдиктүү максатын коюу керек

Тарбия берүү менен окутуунун байланышынын дидактикалык аспекти, окутууну салыштырмалуу өз алдынча педагогикалык иш-аракеттин түрү катары, тарбия берүү функцияларын эске алуу менен конструкцияланышы мүмкүн. Аны ишке ашырууда жогорку окуу жайынын окутуучусу болочок мугалимдердин кесиптик жана инсандык маанидеги баалуулуктарга ээ болуусуна көмөк көрсөтүшөт. Жогорку билим берүүдө болочок мугалимдердин кесиби, балдардын психологиялык өзгөчөлүктөрү, алардын таанып билүү жөндөмдүүлүктөрү, кесиптик этика жөнүндөгү түшүнүктөрү гана калыптанбастан, алардын дүйнөгө илимий көз карашын жана кесиптик иш-аракеттердин мотивдери болуп калуучу адеп ахлактык багыттардын системасы да калыптанат. Мындай ыкма менен окуучулардын аң сезиминде материалдык жана руханий дүйнөнүн бирдиктүү сүрөттөлүшүн калыптандыруучу, муундан муунга интеллектуалдык эле эмес, ошондой эле руханий адеп-ахлактуулук баалуулуктарды бере турган болочок мугалимдерди даярдоого болот.

Учурдагы маданияттын жалпы негизин билбей туруп жогорку окуу жайынын бүтүрүүчүлөрү кесипте жана жашоодо максаттарын толук ишке ашыра алышпайт. Н.Чавчанадзенин аныктамасы боюнча маданият – ишке ашкан баалуулуктар дүйнөсү, ал эми баалуулуктар идеалдуу максаттарды жаратуучу күч [2].

Жогорку билим бул интеллектуалдык, эмоционалдык баалуулук жана валеологиялык компоненттердин ажырыгыс бирдиги: (1-сүрөт). Интеллектуалдык компонент кесиптик билим, билгичтик жана көндүмдөрдү берет, педагогикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрөт. Экинчиси, студенттерди коомдук жана педагогикалык баалуулуктар менен алектенүүгө, алардын кесиптик иш-аракеттерин аныктоочу эмоционалдык-эрттик чөйрөсүнүн түптөлүшүнө багытталат. Үчүнчүсү студенттердин физикалык өнүгүшү менен, ошондой эле жашоонун сергектик образына байланыштуу.

Жогорку билим берүүнүн компоненттери

1-сүрөт. Жогорку билим берүүнүн компоненттери.

Л.С.Выготскийдин айтымында: «Эгерде окуучуну силерге керектүү жүрүм-турумга алып келсеңер, анда окуучунун реакциялары эмоционалдык из калтырууларына кам көргүлө [3]. Жалгыз эле билим тирүү сезимдей тарбия бере албайт. Баалуулуктар эмоционалдуу кабыл алуунун натыйжасында гана өздөштүрүлөт.

К.Д. Ушинский, сезим биздин дүйнөгө болгон мамилебизди «ачыгыраак жана тагыраак» чагылдырарын көрсөтүп, төмөнкүнү жазган: «Тарбиялоо жана жашоо, биздин сезимдерибизди ойготуу менен, ага тубаса умтулуу аркылуу аларды биздин ойлорубуздун жана иштерибиздин жетекчиси кылып коёт [4].

Инсандын баалуулук багыттанышы чоң мааниге ээ. Адамга эрктик сапаттар бир гана нерсени түшүндүрөт: адам өзүнүн жүрүм-турумун башкара алат, ал өз иш-аракетинин, планынын ээси.

Кесиптик билим берүүнүн эмоционалдык-баалуулук компоненти деп – студенттердин эмоционалдык-эрктик чөйрөсүнүн өнүгүшү, инсан жана коом үчүн, билим берүү мазмунунда чагылдырылган жана окуу процессинде ишке ашырылуучу баалуулук багыттарды атоого болот. Бир жагынан алар универсалдуу болушу керек, экинчи жагынан – ар бир адам аны өзүнүн жөндөмүнө, жеке өзгөчөлүгүнө, кесипке алган багытына жараша тандап алат.

Эмоционалдык – баалуулук компонентинин зарылчылыгы, жогорку окуу жайынын тарбия берүү боюнча милдеттери менен шартталат. Теориялык анализ жана практикалык иш аркылуу Т.А. Маслова аталган компоненттин төмөнкү функцияларын бөлүп көрсөткөн [5]:

- *акциологиялык*: маанилүү адеп-ахлактык жана кесиптик баалуулуктарды берүү. Ушунун өзүн тарбия берүү процесси деп эсептөөгө болот;

- *эмоциогендик*: студенттердин толук кандуу, каныккан жашоосун камсыз кылуу. Жогорку окуу жайы болочок кесипкөйлөрдү максаттуу стимулдаштыруусу жана аларга жол көрсөтүүсү керек;

- *мотивациялык* – стимулдаштыруу: эгерде болочок кесибине маанилүү баалуулуктар, жалаң эле талкуу менен чектелбестен, аң сезимдүү кабыл алына студенттин иш-аракети көбүрөөк натыйжа берет;

- *мотивациялык токтоолук*: негативдүү кесиптик иш-аракеттерге болгон терс эмоционалдык мамиле практикалык иш-аракетте токтотуучу фактор болуп саналат. Студент эрктин күчү менен терс сезимдердин пайда болушун токтотот.

- *баалочулук*: эмоциялардын мүнөздөмөсү чындыкты же тактап айтканда ал жөнүндө алынган маалыматты баалоо катары;

- *таанып билүүчүлүк эмоциялар* – болочок кесипке түшүнүүнүн өзгөчө формасы. Аффект сигналдар тобу катары – ой жүгүртүү сыяктуу эле чындыкты таанып билүүнүн милдеттүү каражаты катары (к.Изард.); XIII жүз жылдыкта эле Роджер Бекон эки түрдүү билим жөнүндө айткан: аргументтер аркылуу алынуучу жана ой толгоодон кечирүү аркылуу алынуучу;

- *өнүктүрүүчү*: эмоциялык чөйрөнүн өнүгүшү адамдын психикалык өнүгүш бир бүтүн процессинин бөлүгү болуп саналат [6]. Алды менен эмоциянын акырындан дифференцирлениши – ой толгоодон кечирүүнүн сапаттуу палитрасынын байышы. Бир эле убакытта анын мазмуну өзгөрөт: объектилер татаалданат, айланасы кеңейет. Акырындык менен ой толгоого объективдүү маанидеги кесиптик кубулуштар, татаалыраак керектөөчүлөр себепчи болот.

- *коммуникативдик* – эмоция педагогикалык мамилелешүүнүн багыт берүүчүсүнүн ролун ойнойт. Эмоционалдык ой толгоонун сырткы белгилери (мимика, поза, жест), ошондой эле кеп интонациясы боюнча окуучунун ички абалы, ой толгоосу байкалат жана аларды педагог өзүнүн кесиптик иш-аракетинде эске алат;

- *корпоративдик*: адамдар адатта окшош багыттары же басымдуулук кылган баалуулуктар (кесиптик, эстетикалык, этикалык ж.б. боюнча биригишет.

Ошондой эле бирдей эмоциялык абалда болуудагы биригүүгө көмөк берет;

- *продуктивдик: эмоциялар* жана баалуулук багыттары чыгармачыл таанып билүүгө жана дүйнөнү өзгөртүүгө таасир этет. Билим берүү жеке гана баалуулуктарды өздөштүрүүгө багытталбастан, аны менен биргеликте баалуулуктарды көбөйтүү жана түзүү аркылуу инсанды калыптандырууга багытталышы зарыл.

Окуу китептеринде жана окуу-методикалык колдонмолордо эмоциялык баалуулук компоненттерин төмөнкүдөй чагылдыруу сунуш этилген:

- *баалуулукту шарттуу чагылдыруу*, бул учурда педагог тигил же бул билимди, билгичтикти, көндүмдөрдү баалуу деп эсептесе, алардын дидактикалык маанисине таянуу менен аларды программага, окуу китебине жана окуу-методикалык колдонмолорго кошот;

- *баалуулуктардын түздөн-түз чагылдырылышы*, бул учурда окуу колдонмосунун автору баалоо талкуусунун жардамы менен окулуп үйрөнүлүүчү объектиге болгон мамилесин көрсөтөт;

- *баалуулуктардын кыйыр чагылдырылышы*, бул учурда адекваттык эмоцияны пайда кылуу менен баалуулукка болгон мамиле калыптанат;

- *баалуулуктардын иш-аракеттик чагылдырылышы*, бул учурда баалуулук позиция практикалык жана чыгармачылык иш-аракетти уюштуруу менен калыптанат.

Бардык педагогикалык дискуссияларда бир суроо коюлат: педагогдор жаш муундарда кандай баалуулуктардын системасын тарбиялоолору керек? Баалуулуктардын жана көз караштардын системасы жөнүндө коомдо бирдик жок болгон шартта, тарбиялоонун мазмунун кайдан алууга болот[9]?

Методология – бул предмет жөнүндө талкуу, талкуунун натыйжасында терең жана толук билим алуу. Бул бир четинен талкуу формасына коюлган талап, экинчи жагынан ал талкуу дүйнө жөнүндө ой жүгүртүүнүн алкагында же багытында негиздүү мазмундагы божомолдоолорду далилдейт. Мисалы, диндик ой жүгүртүү методологиясы төмөнкүнү түшүндүрөт: баалуулуктардын этикалык системасы өзгөрбөйт, айтылган сөздүн же жасалган иштин чындыгынын негизинде анын, ишенимдин канонуна туура келүүсү жатат. Ал эми илимий ой жүгүртүүнүн негизи төмөнкү методологиялык принципке негизделген: кандай гана билим болбосун (дүйнө жөнүндөгү көз караштар системасы) салыштырмалуу, алгачкы көз караштар боюнча билимдин өрчүшү сынчыл ойлом аркылуу жана четке кагуу аракети (б.а. тактоо) аркылуу жүрөт. Бул ой жүгүртүүлөр бири бирине каршы келет. Алардын ар бири өзүнчө пайдалуу болушу мүмкүн, бирок экөөнү бириктиргенде паталогиялык эффект бериши мүмкүн. Коомдун жашоого болгон көз карашы бирдиктүү болбой калды. Анткени коом ар түрдүү топторго бөлүнүп калды. Мындай бөлүнүп калган класстардын кызыкчылык жана баалуулук системалары бири бирине төп

келбейт. Мындай бөлүнүүнүн натыйжасында түрдүү социалдык топтор пайда болду, алардын көздөгөн максаттары да ар түрдүү. Ал социалдык топтордун баалуулук системалары жана коомдун тарыхый өнүгүшүндөгү чече турган маселелери ар түрдүү. Педагог мындай топтордун кайсынысынын баалуулуктарына жаңы муунду тарбиялоону тандап алуусу зарыл?

А.Н. Кинбергдин пикири боюнча педагог чындыктын көп түрдүүлүгү жөнүндөгү тезисти механикалык түрдө эле кабыл албоосу зарыл: анткени ал психологиялык жактан инсандын калыптанышынын алгачкы этабына адекваттуу эмес, ошол эле убакта ал калыптаныштын кийинки этаптарына иштеши мүмкүн. Белгилүү балдар психологу Бруно Беттельгейм төмөнкүлөрдү айткан [10]: “Оң идентификациянын негизинде салыштырмалуу бекем инсан пайда болмоюнча, эки анжиликтен токтоп туруу керек. Ушундай шартта гана бала адамдардын бири биринен айырмалана тургандыктарын, ошол себептүү ал кимге окшогусу келип жаткандыгын түшүнүү абалына келет. Мындай негиздүү чечим – инсандын мындан аркы өнүгүшүн аныктайт.

Жашоо тандоолорун накта субъективдүү ишке ашыруу төмөнкүчө каралат: адам тандоону жана чечим кабыл алууну билет. Бул билгичтикке болжол менен бир нече жекече жана көнүгүүгө мүмкүн болгон көндүмдөр кирет, алар: креативдүүлүк, беспристрастность жана сынчыл баалоо[11].

Креативдүүлүк жашоодо тандоо ситуацияларында көптөгөн альтернативалык чечимдерди көрүү жөндөмдүүлүгүн билгизет. Бул чечимдердин арасында субъектиге жакпагандары болушу да мүмкүн.

Эмоциясыздык – өтө кызыгуудан же башка бирөөнүн ойлоп тапканынан качуу жөндөмдүүлүгү. Э.Берн боюнча сынчыл баалоо “чоң адамдын” позициясын ээлөө жөндөмдүүлүгү жана эмоциясына, жеке мамилесине көңүлү түшкөндүгүнө байланышсыз чечим кабыл алуу.

Бул деген адамга жашоодогу чечкиндүү жана татыктуу ордун ээлөөгө болгон жоопкерчиликтин башаты. Адамдын өзүн өзү аныктоо жолунун башкы этабы ушундай.

Адабияттар:

1. Гершунский Б.С. Философия образования XXI века. Педагогическое общество России. – М. 2002. – 508 с.
2. Чавчанадзе Н.З. Культура и ценность [Текст] /Н.З. Чавчанадзе. – Тбилиси, 1984.
3. Выготский Л.С. Педагогическая психология. М.1991.
4. Сохор А.М. Логическая структура учебного материала. – М.1974. -192 с.
5. Маслова Т.А. Эмоционально – ценностный компонент подготовки будущих педагогов. // Педагогика, 2008, №8. – с. 50 – 57.
6. Блонский П.П. Избранные педагогические и психологические сочинения будущих педагогов. М. Педагогика, 1979, т.2. – 300с.
7. Berman, S.L. Silverman, W.K., & Kurtines, W.M. Youth exposure to crime and violence: Its effects and implications for intervention // Journal of Cognitive Psychotherapy. № 14. 2000. P. 1-14.

Рецензент: к.п.н. Сманбаев О.А.